

ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАР ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ВА УНИНГ ЁШЛАР ИЖТИМОЙ МОСЛАШУВИГА ТАЪСИРИ

Эшдавлатов Отаниёз Ғаффорович

Навоий давлат университети катта ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада глобаллашув шароитидаги ижтимоий муносабатлар трансформацияси ва мазкур жараённинг ёшлар ижтимоий мослашувига таъсири билан боғлиқ масалалар баён этилган.

Таянч сўзлар: глобаллашув, ижтимоий муносабатлар, трансформация, ёшлар, ижтимоий мослашув, дунёқараш, қадриятлар тизими

Аннотация: В статье описаны вопросы, связанные с трансформацией общественных отношений в условиях глобализации и влияние этого процесса на социальную адаптацию молодежи.

Ключевые слова: глобализация, социальные отношения, трансформация, молодежь, социальная адаптация, мировоззрение, система ценностей

Annotation: The article describes the issues related to the transformation of social relations in the conditions of globalization and the impact of this process on the social adaptation of young people.

Key words: globalization, social relations, transformation, youth, social adaptation, worldview, value system

Маълумки, XXI асрга келиб жамият аъзолари ўртасидаги ижтимоий муносабатлар глобаллашув таъсиридан келиб чиқиб, ўзининг янгича миқёси, кўринишлари, форматлари билан намоён бўлиб, ўзгариб бормоқда. Бунда чегаралар, маданиятлар ювилади, турли маданиятлар интеграцияси, ижтимоий муносабатлар трансформацияси кузатила бошлади.

Таъкидлаш жоизки, тараққиёт, албатта жамият ривожига хизмат қилади. Шу билан бир қаторда тараққиётнинг янги мингйилликда олам ва одам ўртасидаги муносабатлар табиатини ўзгартириб юбораётгани ҳам кузатилмоқда. Глобал миқёсдаги бундай трансформация жараёнида миллий ўзликни асраш, маданиятлар софлигини сақлаш, миллатлараро тотувлик, тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш масалалари ҳар қачонгидан ҳам долзарб аҳамият касб этади. Замонавий дунё ҳамон умумбашарий таҳдид ва таҳликалар, турли хуружлар қуршовида қолмоқда. Бунинг фонида наинки манфаатлар, балки турфа маданиятлар тўқнашуви кузатилмоқда.

Глобаллашув феномени замонавий дунёда нафақат иқтисодий, балки сиёсий ва ижтимоий жабҳаларда ҳам ўз аксини кўрсатиб, ҳозирги кунда янги маълумотлар ҳаётимизнинг иқтисодий ҳамда ижтимоий трансформация

жараёнида муҳим аҳамиятга эга бўлиб қолмоқда. Глобаллашувнинг асоси ҳам айнан шу маълумотларни қабул қилиш, ўзлаштириш, таҳрир этиш ва узатишдан ташкил топгандир

Адабиётларда, луғатларда¹ трансформация тушунчаси бир ҳолдан бошқа ҳолга ёки бир шаклдан бошқа шаклга ўтиш, ўзгариш, бир ҳолдан бошқа ҳолга ўтказиш, ўзгартириш маъносида келади.

Трансформация сўзи латин тилидаги “transfor” ва “matio” сўзларидан келиб чиққан бўлиб, “ўзгариш” ва “олдинга” деган маъноларни англатади. Жамият ва давлат ўзгариши билан боғлиқ жараёнларни ифодалаш учун ишлатилади.²

Трансформация бир сўз билан айтганда ўзгаришдир. Ўзгаришлар жамият тараққиётининг моҳияти ҳисобланади.

Глобаллашув жараёнининг жамиятлар тараққиётига, миллатлар, халқлар ва элатлар ўртасидаги муносабатларнинг интеграциялашувига хизмат қилувчи ўзига хос ижобий томонлари билан бирга салбий томонлари ҳам борки, мана шу салбий жиҳатларининг таъсир доираси ҳозирги глобал ахборот асрида янада кучайиб, бу жараён айниқса ёшлар ҳаётида, уларнинг турмуш тарзида ўзининг яққол ифодасини топиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев глобаллашув шароитидаги турли ғоявий таҳдид ва хуружларнинг жамиятимиз маънавий ҳаётига таъсири борасида тўхталиб шундай таъкидлайди:

Ҳозирги глобаллашув даврида, инсон онги ва қалби учун кураш кучайган бир пайтда турли ғоявий таҳдид ва хуружлар жамиятимизнинг маънавий ҳаётига таъсир кўрсатишнинг кучли курали сифатида намоён бўлмоқда.³

Глобаллашув яратаётган имкониятлардан ҳозирги кунда маънавий бўшлиқни тўлдиришга ҳаракат қилаётган сиёсий ва мафкуравий марказлар фойдаланмоқдалар. Бунинг оқибатида инсоният томонидан катта маънавий йўқотишлар, миллатнинг асрий қадриятлари, миллий тафаккури ва турмуш тарзи издан чиқаётганини, ахлоқ-одоб, оила ва жамият ҳаёти, онгли яшаш тарзига хавф солаётганини алоҳида қайд этиш лозим.

Ижтимоий муносабатлар трансформацияси жараёнлари ва мазкур жараёнларнинг ёшлар ижтимоий мослашувига таъсири масаласининг долзарблигидан келиб чиқиб таъкидлаш ўринлики, ёшларимизнинг жамиятга ижтимоий мослашиб боришида ижтимоий муносабатлар трансформацияси жараёнларининг ўзига хос аспектларини, ижобий ва салбий томонларини, ёшлар хулқ-атвори ва юриш-туришида қадриятлари тизимида намоён бўлиш

¹ <https://uz.wiktionary.org/wiki/трансформация>

² Ламажаа Чимиза Кудер-ооловна Социальная трансформация // Знание. Понимание. Умение. 2011. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnayatransformatsiya>

³ Ш.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тўлдирилган иккинчи нашри. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2022. Б.251.

хусусиятларини таҳлил ва тадқиқ қилиш, шу билан биргаликда ёшларни замонавий ижтимоий трансформацион жараёнларнинг салбий таъсирларидан сақлаш, уларни миллий маънавий меросимиз ва кадриятларга содиқлик руҳида тарбиялаш ҳамда ижтимоий мослашуви жараёнида бу таҳдидларга қарши ўта таъсирчан услуб ва воситалардан фойдаланишни ташкил қилиш ҳозирги кунимизнинг долзарб масалаларидан бири бўлиб қолмоқда, десак муболаға бўлмайди.

Ёшларнинг жамиятга кириб келиши, ижтимоий мослашиб бориши ва шахслар билан муносабатлари уларнинг келгуси фаолиятларини белгилаб беради, уларнинг келгусидаги характери, руҳиятига катта таъсир кўрсатади ва келажакда қандай инсон бўлиб етишишининг муҳим шарти ҳисобланади. Ижтимоий муносабатлар трансформацияси кузатилаётган ҳозирги вақтда мазкур трансформацион жараёнларнинг ёшларнинг жамиятга ижтимоий мослашувига ҳам ўз таъсирини ўтказётганлигини кўриш мумкин.

Ижтимоий мослашув — индивиднинг ижтимоий муҳитга доимий фаол мослашиш жараёни ва бу жараённинг натижаси⁴.

Тадқиқотчи А.Ковалеванинг ёзишича, ижтимоийлашув ўз ичига барча ижтимоий жараёнларни қамраб олган бўлиб, яъни индивиднинг белгиланган нормалар ва кадриятларни ўзлаштириши ва жамият аъзоси сифатида улардан кенг қамровда фойдаланишида намоён бўлади⁵.

Ёшларнинг ижтимоий мослашуви ёшларнинг ижтимоий муҳитга доимий фаол мослашиш жараёни бўлиб, уларнинг жамиятда ўрнатилган ва амал қилиб турган нормалар ва кадриятларни ўзлаштириши ҳамда улардан кенг қамровда фойдаланишидир.

Маълумки, замонавий ёшлар глобаллашув шароитида ахборотлашган жамиятда ижтимоий трансформацион жараёнлар кечаётган бир даврда ҳаёт кечиришмоқда.

Шу нуқтаи-назардан қараганда, ҳозирги ёшларнинг ижтимоийлашуви кўплаб омиллар билан шартланган. Уларнинг ижтимоий онги даражаси аввалги авлодларнинг ёш қатламларига нисбатан анча юқори. Шунинг учун замонавий ижтимоий ижтимоийлашув жараёнларига танлов асосида ижодий, танқидий ёндошувлар хос. Фаоллик ижтимоийлашувнинг муҳим шартидир. Чунки фаоллик шахс ва жамият ўзаро муносабатларининг асоси бўлиб, бунинг натижасида инсон ижтимоийлигининг конкрет-тарихий шаклига эришилади. Айни пайтда ижтимоийлашув фақатгина субъект фаоллиги эмас, балки объектнинг унга бўлган таъсири ҳамдир.⁶

⁴ <https://qomus.info/encyclopedia/cat-i/ijtimoiy-moslashuv-uz/>

⁵ Ковалева А.И. Социология молодежи: Теоретические вопросы. – Москва.: Социум, 1999. – С.351.

⁶ Ёшларнинг жамиятга ижтимоий мослашуви (этносоциологик тадқиқот) – Тошкент: “Tafakkur” 2014. 24-бет

Ижтимоий муносабатлар трансформацияси кузатилаётган ҳозирги глобаллашув шароитида мазкур трансформацион жараёнларнинг ёшларнинг жамиятга ижтимоий мослашувига, дунёқарашига ва қадриятлари тизими ўзгаришига ҳам ўз таъсирини ўтказаяётганлигини, шу билан биргаликда ёшларнинг дунёқараши, уларнинг ижтимоий мўлжаллари, қадриятлари тизимининг намоён бўлиши орқали ёшлар ижтимоий мослашуви моҳиятини янада теран англаш мумкин.

Адабиётларда ижтимоийлашувнинг икки жиҳати ажратиб кўрсатилади. Булар: ижтимоий мослашув ва интериоризация. Биринчи жиҳатга кўра индивиднинг мавжуд ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий шарт-шароитларга, турли даражадаги тартиб-қоидаларга, социал структура ва институтларга, қолаверса ўзининг жамиятдаги мавқеига мослашуви назарда тутилса, иккинчи жиҳат, яъни интериоризацияда, ижтимоий қадрият ва тартиб-қоидаларнинг инсон ички дунёсига сингиб бориши, ташқи муҳитнинг ижтимоий тартибларига қадриятларни ва бошқа компонентларнинг инсон “мен”ига сингиб бориши, ҳар бир конкрет шахснинг аввалги ижтимоий тажрибани ўзлаштириши ифодаланади⁷.

Ижтимоий муносабатлар трансформацияси кузатилаётган ҳозирги глобаллашув шароитида мазкур трансформацион жараёнларнинг ёшларнинг жамиятга ижтимоий мослашувига, дунёқарашига, ижтимоий мўлжалларига ва қадриятлари тизими ўзгаришига ҳам ўз таъсирини ўтказаяётган кўплаб омилларни, яъни турли хил маънавий ва ахборот таҳдидлари, “оммавий маданият”, турли маданиятлар тўқнашуви, манипуляцион жараёнлар, ғарбона идеалларга тақлидчилик каби масалаларни айтиш мумкин.

Маънавий таҳдидлар шахс ахлоқий онги ва тафаккурида салбий тушунчалар, қарашлар, туйғулар, хусусиятлар ва сифатларни ҳосил қилувчи иллатлар мажмуидир.

Маънавий таҳдиднинг ғоявий-мафкуравий хуруж ва таҳдидларига қарши курашда, улар таъсири камайтириш ва бартараф этишда бой маънавий меросимиз ва қадриятларимиз, халқона гўзал одоб-ахлоқимиз ва маданиятимиз билан курашишимиз лозим бўлади.

Ҳозирги глобаллашув даврида ахборот таҳдиди масаласи алоҳида тадқиқ этилиши лозим бўлган жараён ҳисобланиб, у шундай бир универсал характерга эгаки, унинг барча бошқа соҳаларга жиддий салбий таъсир қилиш имконияти бор: шахс дунёқарашига, жамият барқарорлигига, давлат тинчлигига, жамоатчилик фикрини чалғитишга ва охир оқибатда ҳар бир мамлакатнинг маънавий, сиёсий, иқтисодий, маданий юксалишига ҳам таъсир қилиши мумкин.

⁷ Алиев М.Г. Социализация согласия. – Москва.: “ИФРАН”, 1998. -С.46.

Демак, глобаллашувнинг ёшлар маънавий тарбиясига ўтказётган салбий таъсири қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

Биринчидан, инфор­мацион воситаларнинг юксак ривожланиши натижасида Интернет, ижтимоий тармоқлар, телекоммуникациялар ва турли ахборот нашрларининг кириб келиши. Бу воситалар орқали таклиф этилаётган “қадриятлар” кўп ҳолларда ёшларни ўз миллий қадриятларидан узоқлаштириб қўймоқда, бошқача қилиб айтганда ўзига хос “илдизи йўқ индивид”ларнинг шаклланишига, ўз тарихий илдизларидан узоқлашувига олиб келмоқда.

Иккинчидан, "оммавий маданият" турли хил кўринишларининг ёшлар орасида тобора кенг тарқалиши. Булар асосан кийинишда, қизиқишларда, бўш вақтни ўтказишда, дидларнинг саёзлашувида, миллий қадриятларга муносабатда намоён бўлмоқда. Ёт маданият қадриятларини ўзида ифода этаётган “оммавий маданият” ёшларимизда ғарбона индивидуализм, эгоцентризм, нигилизм, андишасизлик, беҳаёлик ва зўравонлик, миллий қадриятларга ва ижтимоий манфаатларга беписандлик билан муносабатда бўлиш каби иллатларни келтириб чиқармоқда.

Учинчидан, ёшлар орасида тақлидчилик, ғарбона идеалларга кўр-кўрона эргашиш каби ҳолатлар ҳам кузати­лмоқда. Бунда, хорижда кенг тарқалган ахлоқий ва маънавий юриш-туриш андозаларининг ижтимоий тармоқлар, кинофильмлар, мода ва турли хил рекламалар орқали ёшларимизнинг онгини эгаллаб олаётганлигини сезиш қийин эмас. Оқибатда, ёшлар ўртасида китоб ўқишдан кўра компьютер ўйинлари олдида вақтини ўтказиш, мазмунан саёз бўлган турли хил жанрдаги фильмларни томоша қилиш, турли ижтимоий тармоқларни кузатиш одат тусига кириб бормоқда.

Бундан ташқари, Ғарб ва Шарқ маданиятларининг ўзига хос жиҳатлари ҳам глобаллашув шароитида маданиятлараро интеграцияларда тафовутлар билан намоён бўлмоқда. Маълумки, Ғарб дунёсида устувор ҳисобланадиган қадриятлар сифатида, шахсий эркинлик ва индивидуал ҳуқуқлар, шунингдек, ўзлигини намоён қилиш эркинлиги устун қўйилса, Шарқ маданиятида устуворлик жамоа манфаатлари, оила шаъни ва муқаддаслиги, ижтимоий анъана ва тартиботлар, катталарга ҳур­мат каби қадриятларга ажратилади. Инсон ва жамиятга нисбатан қарашларда мавжуд бўлган мазкур жиддий тафовутлар цивилизациялараро қарама-қаршиликларга сабаб бўлмоқда. Глобаллашув шароитида маданиятлараро интеграция энг аввало, маънавий-ахлоқий ва маърифий мезонлар, умуминсоний қадриятлар асосига қурилмоғи лозим.

Маълумки, ҳозирги глобал асрда кечаётган ижтимоий, иқтисодий ва геосиёсий жараёнлар инсонларни, айниқса ёшларни маънавий-мафкуравий таъсир объектига, инсон онги ва қалби учун олиб борилаётган курашнинг энг

асосий нуқтасига айлантирмоқда. Турли қараш ва манфаатларга эга субъектларнинг ёшлар дунёқарабини ўз мақсадларига мувофиқ равишда ўзгартиришга, уни манипуляция қилишга интилиши, уларга турли ижтимоий нормалар ва позицияларни, сиёсий ғояларни, маънавий қадриятларни сингдиришга қаратилган саъй-ҳаракатлари тенденциявий тус олмоқда.

Таъкидлаш ўринлики, албатта, бугунги кунда ёшлар дунёқарашидаги ўзгаришларнинг барчасини ҳам манипуляцион саъй-ҳаракатларнинг маҳсули сифатида баҳолаб бўлмайди. Ёшларнинг борлиқ ҳақидаги қарашлари тизими ҳозирги замон цивилизацияси, бугунги кун реалликларининг объектив таъсири натижасида ҳам янгича тус олиб бормоқда. Айни вақтда манипуляция жараёни ҳам ёшлар дунёқарашига жиддий таъсир қилган ҳолда муайян оқибатларни пайдо қилмоқда.

Тадқиқотчи Э.Ибрагимов ёшлар дунёқарабини ўзгартиришга қаратилган манипулятив таъсир оқибатлари⁸ борасида тўхталиб, маънавий-руҳий манипуляция натижасида анъанавий ижтимоий билимларга иштиёқсиз, ғарбона ижтимоий билим ва идеалларга мойил ёшлар, эътиқоди заиф, ўзга эътиқодларга берилувчан йигит ва қизлар, маънавий-руҳий манипуляция таъсирида реал воқеликка мос бўлмаган кайфиятдаги ёшлар, миллий қадриятларга эътиборсиз ёшлар тоифаси, маънавий-руҳий манипуляция натижасида миллий хулқ-атвор нормаларига риоя қилмайдиган ёшлар тоифаси пайдо бўлганлигини ҳамда манипуляция жамиятга негатив муносабатда бўлган, ўзгаларга беписанд ёшлар тоифасини юзага келтирганлигини, таъкидлайди.

Дарҳақиқат, бу тоифадаги ёшларнинг дунёқарабини манипуляцион саъй-ҳаракатлардан асраш – бугунги куннинг муҳим ижтимоий вазифаларидан биридир.

Мана шундай шароитда ёшлар билими, тафаккури ва дунёқарабини шакллантириш ва юксалтириш ҳамда мафкуравий иммунитетини мустаҳкамлаш ҳар қачонгиданда муҳимдир, албатта.

Юқорида келтирилган фикр-мулоҳазалардан келиб чиқиб таъкидлаш ўринлики, ижтимоий муносабатлар трансформациясида ёшлар дунёқараши ва қадриятлар тизимига салбий таъсирларни камайтириш зарурияти ва долзарблиги қуйидагиларда кўринади:

Биринчидан, ҳозирги глобаллашув шароитида кечаётган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар соҳасидаги кенг кўламли трансформация жараёнлари мазкур масалаларда ижобий ва салбий таъсирларни аниқлаш ва баҳолаш, ижобий жиҳатларидан унумли фойдаланиш, салбий таъсирларига нисбатан таъсирчан механизм ва методларни ишлаб чиқишни тақозо қилмоқда.

⁸ Қаранг: Ибрагимов Э. Маънавий-руҳий манипуляциянинг ёшлар дунёқарашига таъсири. Фалс.фан.фалс.докт (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. Самарқанд.: 2020. – Б. 67-84

Иккинчидан, ёшларнинг ижтимоий, сиёсий ва демографик куч эканлигидан келиб чиқиб, уларнинг билим ва дунёқарашларини шарқона тарбия ва маърифий йўл билан тўғри шакллантириш, таълим-тарбия бериш, билим ва дунёқарашини юксалтириш, ёшларнинг онгу тафаккурига акс таъсир кўрсатувчи маънавий-мафкуравий таҳдидларга қарши ўз вақтида ва самарали чоралар кўриш, ёшларга соғлом фикр берадиган манбаларни кўпайтириш зарурдир.

Учинчидан, ёшлар таълим-тарбиясида бой маънавий қадриятларимиз ва меъросимиздан унумли фойдаланиш ва уларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш заруриятини тақозо қилмоқда.

Глобаллашув шароитида замонавий ижтимоий трансформацион жараёнлар ёшларнинг ижтимоий мослашувига бевосита таъсир қилгани ҳолда, ёшларнинг ижтимоий мослашувида, баркамоллигида, инсоний хислатлари ва фаол фуқаролик позицияси шаклланиши ва юксалишида кўплаб институтлар, жумладан оила, маҳалла, меҳнат жамоалари, ахлоқ ва ҳуқуқ нормалари, миллий ва умуминсоний қадриятлар, маиший турмуш ва бошқалар муҳим рол ўйнамоқда ҳамда уларнинг қизиқишларини, дунёқарашини, ахлоқини белгилаб бермоқда.

Дарҳақиқат, таъкидланганидек ижтимоий муносабатлар трансформацияси кузатилаётган ҳозирги глобаллашув шароитида мазкур трансформацион жараёнларнинг ёшларнинг жамиятга ижтимоий мослашувига, дунёқарашига ва қадриятлари тизими ўзгаришига ҳам ўз таъсирини ўтказаётганлигини, шу билан биргаликда ёшларнинг дунёқарашини, уларнинг ижтимоий мўлжаллари, қадриятлари тизимининг намоён бўлиши орқали ёшлар ижтимоий мослашуви моҳиятини янада теран англаш мумкин.